

Silvija Babić

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

CILJ I SVRHA KATEGORIZACIJE STVARATELJA

UDK 005.923.1:005.585

Stručni rad

Članak iznosi povijest postupaka kategorizacije u hrvatskoj arhivistici, odnosno promjene kriterija pri njezinu provođenju. Analizirane su tri kategorizacije: ona iz 1970. koja uvodi kategorizaciju arhivskoga gradiva, nadalje, kategorizacija imatelja arhivskoga i registraturnoga gradiva propisana Uputstvom o vrednovanju registraturne građe iz 1987., te kategorizacija stvaratelja koja proizlazi iz Pravilnika o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva iz 2002. U tekstu su pomnije razrađeni razlozi koji su doveli do novoga pristupa, a temeljem tih razloga sugeriran je i metodološki pristup koji će olakšati sam postupak kategorizacije. U konačnici, taj postupak temeljen na vrednovanju dovodi do definiranja akvizicijske politike pojedinoga arhiva. Tekst ukazuje i na probleme koji će se vrlo vjerojatno pojaviti prilikom provedbe postupka te pokušava iznaći moguća rješenja.

***Ključne riječi:** kategorizacija gradiva, kategorizacija imatelja, kategorizacija stvaratelja, vrednovanje, funkcionalno vrednovanje, makrovrednovanje, akvizicijska politika*

Iako se čini da bi odgovor na pitanje o cilju i svrsi kategorizacije mogao biti sasvim kratak, odnosno, da bi se moglo odgovoriti rečenicom iz članka 4. Pravilnika o vrednovanju,¹ koja glasi: «Kategorizacijom se utvrđuje značenje cjeline gradiva nastalog djelovanjem pojedinoga stvaratelja za dokumentiranje djelatnosti i funkcija koje stvaratelj obavlja.» (što bi bio cilj), dok bi stavak 2. istoga članka otkrivao svrhu: «Kategorizacija je osnova akvizicijske i nadzorne politike, a provodi se za stvaratelja javnoga i privatnoga gradiva.», o tome se svakako može, a mišljenja sam da je i nužno, nešto više reći.

Riječ je, naime, o postupku koji znači rezultat procesa vrednovanja, kao jednom od prvoga i najvažnijega arhivističkoga zadatka. Prvoga stoga što tek nakon vrednovanja, koje će općenito odrediti akvizicijsku politiku arhiva ili pak djelovati u pojedinačnome slučaju preuzimanja, slijede ostali arhivistički postupci: sređivanje i opis, zaštita,

¹ Narodne novine 90/2002

korisnička služba, ali sve, dakle, determinirano prethodnim procesom vrednovanja, odnosno, determinirano rezultatima toga procesa.

Nije potrebno posebno napominjati da se vrednovanje, pa tako i kategorizacija kao rezultat toga vrednovanja, razvila kao arhivistički postupak zbog velikoga porasta količine gradiva suvremenoga doba. Time je kategorizacija također postupak koji će, sukladno prethodno rečenome, osigurati da čuvamo i štitimo ono najvažnije gradivo koje nastaje u našem društvu.

Kroz povijest arhivistike bilo je i različitih modela kategorizacija, koje su, naravno, bile rezultat uporabe različitih kriterija vrednovanja. Spomenimo u nas najpoznatije – onu Bernarda Stullija, iznijetoj 1970-e godine,² te onu koju je propisivalo Uputstvo o vrednovanju registraturne građe.³

Stulli je poticaj za izradu svoga modela kategorizacije dobio u tadašnjoj akciji UNESCO-a da konkretizira Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba,⁴ što je dovršeno na konferenciji u Zurichu 1969. On svoj model nastoji uskladiti s dotičnim UNESCO-ovim preporukama za stupnjevanje značaja kulturnih dobara, a sve u sklopu utvrđivanja prioriteta u pripremama za izvršenje zaštitnih mjera. Doduše, Stulli definira pet, za razliku od UNESCO-ovih triju kategorija, no on sam napominje da to nije u kontradikciji budući da je dvije kategorije samo razradio. On je zapravo pokušao dotične Preporuke uskladiti s tadašnjom zakonskom praksom hrvatske službe za zaštitu spomenika kulture, odnosno onom za muzejsko-galerijsku građu, koja je poznavala pet takvih kategorija. Konačno, i danas je na snazi zakonska praksa upisa određenoga gradiva u Registar gradiva, koje je proglašeno kulturnim dobrom, pa je jasno da je taj njegov koncept prošao i vremensku provjeru.

Ono što je za temu kategorizacije zanimljivije jest da autor umanjuje značaj opisnoga okvira⁵ ovih kategorija, već važnost polaže na samu činjenicu stupnjevanja vrijednosti od nulte kao najznačajnije kategorije, do četvrte kao najmanje značajne. Svakako, to je još jedan dokaz činjenici koju su zasigurno osjetili svi koji su pokušali definirati kriterije za pristup određenoj kategoriji, a to je spoznaja gotovo o nemogućnosti navođenja eksplicitnih kriterija.

Kriteriji vrednovanja koje navodi Stulli, kao što je poznato, su:

a) tvorac arhivskoga gradiva

² Arhivski vjesnik, Zagreb, sv. XIII, 1970., 463–487

³ Narodne novine 33/87

⁴ Pridržanoj 14. 05. 1954. u Haagu

⁵ 0. kategorija – građa najvećega nacionalnog, pa time i širega značaja, kao i ostala građa širega značaja, a najveće vrijednosti;

1. kategorija – građa istaknute reprezentativnosti za nacionalnu arhivsku cjelinu odnosno za nacionalna fundamentalna istraživanja, a posebne je vrijednosti;

2. kategorija – građa od vrijednosti za šira područja, tj. za makroregije Hrvatske, odnosno za šire i važnije oblasti istraživanja, a njezine su najznačajnije vrijednosti u bitnome sintetizirane u građi 0. i 1. kategorije;

3. kategorija – građa manje vrijednosti, od značenja za pojedine uže regije Hrvatske odnosno za manje važne oblasti istraživanja, a kojoj je značajan obim vrijednosti i u detaljima sadržan u građi 0. do 2. kategorije;

4. kategorija – građa male i sporednije vrijednosti, koja služi za širu ilustraciju onoga što je kao bitno i tipično za društveni razvitak već dokumentirano građom 0.-3. kategorije, zatim, građa koja se ne mora čuvati u originalu već samo u mikrofilmskim, ili srodnim reprodukcijama, specimeni

- b) vrijeme i mjesto postanka gradiva
- c) stupanj sačuvanosti i sadržajna fizionomija
- d) unikatnost i autentičnost
- e) reprezentativnost
- f) posebne vrijednosti

I iz ovih općenitih kriterija vrednovanja, a još više iz opisnih okvira kategorija, vidljivo je da Stulli kategorizira gradivo, a ne njegove stvaratelje (iako mu stvaratelj, tj. kako on navodi «tvorac», čini jednoga, i to prvoga od šest navedenih kriterija). Riječ je, dakle, o modelu čiji je osnovni temelj, odnosno područje vrednovanja, gradivo.

Slijedeća važna kategorizacija unutar razvoja arhivistike na našem području, a koja ujedno predstavlja drugačiji model, bila je ona predviđena i definirana Uputstvom o vrednovanju registraturne građe. Ovaj je podzakonski akt iz 1987. također predviđao vrednovanje gradiva (tada građe), ali ne metodom kategorizacije, već preko lista gradiva pojedinih djelatnosti (danas granski popisi) i posebnih lista (danas posebni popisi), no važna je novina uvođenje kategorizacije imatelja. Naime, arhivski su djelatnici uvidjeli da nije svrhovito istomjerno trošenje energije na sve registrirane stvaratelje i imatelje gradiva, već se pokazala potreba za zakonskim uređenjem odnosa važnosti pojedinih imatelja. Međutim, i ovdje se na neki način kretalo od gradiva, a ne od funkcija, čemu je potvrda činjenica da su kategorizirani imatelji, a ne stvaratelji gradiva. Istina, imatelji (tada imaoći) gradiva, definirani su kao stvaratelji čijim djelovanjem nastaje arhivsko gradivo, no pristup kategorizaciji zapravo je kompilacija vrednovanja i gradiva i funkcija samih stvaratelja.⁶

Vjerojatno se u danom trenutku to činilo praktičnijim i jednostavnijim rješenjem, no time smo opet preskočili bit, a to je vrednovanje funkcija.

Razlike su dakle nastajale kao rezultati drugačijega metodološkog pristupa samome vrednovanju.

Kategorizacija koju propisuje trenutno vrijedeći Pravilnik o vrednovanju predviđa kategorizaciju stvaratelja. Zbog čega je tomu tako?

Tri su osnovna razloga:

- a) Polazimo li od osnovnoga arhivističkoga načela, a to je načelo provenijencije, jasno je da ćemo se koncentrirati na stvaratelje.
- b) Polazimo li od logičkih premisa, pažljivije promatrajući, jasno je da je gradivo samo usputni proizvod pri vršenju neke radnje, odnosno, ono nastaje samo kad treba dokumentirati neku transakciju ili aktivnost. Prema tomu, logično je da vrednujemo dotičnu aktivnost, a ne ono što sporedno od nje ostaje. Slijedi potom identifikacija društvenoga subjekta koji obavlja aktivnost, a tek nakon toga pristupamo analizi onoga što nastaje kao rezultat te aktivnosti.

⁶ "Kategorije imalaca arhivske i registraturne građe utvrđuju se na temelju vrednovanja registraturne građe koja nastaje njihovim djelovanjem i utvrđivanjem njihova značenja, nadležnosti, položaja, u društvenom, kulturnom i privrednom životu Republike ili određenoga područja." – navedeno Uputstvo, Uvodne odredbe, točka 4.

- c) Treći, i ne manje važan razlog, jest činjenica da nas suvremeno gradivo nastalo u elektroničkome mediju prisiljava da se uključimo u početak njegova životnoga vijeka, odnosno, čak i prije toga, da se uključimo u kreiranje upravljanja zapisima. Sve to, naravno, ukoliko želimo da u arhiv dođe gradivo koje želimo te u količini i obliku u kojem želimo, a za što je nužno koncentrirati se na suradnju sa stvarateljem.

Što se tiče metodologije rada pri izradi kategorizacije stvaratelja, upravo radi gore spomenutoga vrednovanja aktivnosti i radnji, valja se voditi funkcionalnim vrednovanjem. Upravo je navedeni postupak vrednovanja, koji mora zahvatiti u cjelokupni kompleks života nekoga društva, danas i najšire prihvaćen. Osnovna je misao ove metode, koju prate i bogata teorijska razmatranja,⁷ da ukoliko želimo za budućnost sačuvati optimum informacija o sadašnjemu vremenu, valja nam ostaviti dokaze o svim bitnim segmentima društva, dakle, njegovim funkcijama. Takovu analizu društvenih funkcija te identificiranje i utvrđivanje njihovih nositelja nazivamo makrovrednovanjem.

Time dolazimo do krajnjega cilja ove metode, a to je vrednovanje stvaratelja gradiva koji su nositelji dotičnih funkcija, odnosno, utvrđivanje stupnja njihova značaja (tijela državne uprave, ustanova i fondova, tijela samouprave, prosvjetni, zdravstveni, kulturni, znanstveni, gospodarski subjekti, udruge, pojedinci). Postupak se sveo na vrednovanje stvaratelja, budući da konkretni podatci olakšavaju praktično djelovanje. Naime, dosljedno postupajući, dovoljno bi bilo navesti koje su to funkcije koje obilježavaju i objašnjavaju pojedino društvo, potom ih vrednovati i kategorizirati te tražiti tomu odgovarajuće gradivo. Praksa je međutim lakše ostvariva, odnosno lakše ozakoniva (u smislu definiranja djelovanja, prava, a napose obveza) kad pred sobom imamo konkretnu pravnu osobu.

U literaturi nalazimo opisane razne metode ovakva vrednovanja, odnosno razne metode analiza funkcija, no, možda je dva najtransparentnija postupka iznijela i opisala B. Reed u «Keeping Archives».

Prvi postupak polazi od istraživanja zasnovanih na arhivskim iskustvima, te se temeljem tih iskustava vrši analiza onih oblasti čije su funkcije tradicionalno rezultirale velikim omjerom gradiva trajne vrijednosti. U Kanadskom nacionalnom arhivu taj je dio analize prozvan **strategijom stjecanja gradiva**, a u nas bi se moglo podvesti pod termin «akvizicijske politike». Postupak se sastoji od triju etapa:

- a) utvrđivanje općih izvora potencijalno značajnoga arhivskoga gradiva – postavljanje akvizicijskih meta
- b) naredba o prvenstvu prikupljanja arhivskoga gradiva takvih meta te analize njihovih unutrašnjih administrativnih sastavnih dijelova
- c) procjena i rangiranje gradiva na stupnju serije – razvoj plana gradiva predviđenoga za izlučivanje.

Drugi pak postupak razvio se krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća, a polazi od istraživanja tzv. užih tipova registratura ili vrsta registratura (primjerice

⁷ Cook, M., *The Management of Information from Archives*, Brookfield, Vermont: Gower; Reed, B., *Appraising and Selecting*, u: *Keeping Data*, 1986; Ham, F.G., *Selecting and Appraising Archives and Manuscripts*, Chicago, The Society of American Archivists, 1993; Boles F., *Archival Appraisal*, New York–London, 1991.

unutarnji poslovi, lokalna uprava, strukovna udruženja, bolnice, sveučilišta), odnosno njihovih zadataka, a potom se pristupa utvrđivanju značaja. Ovaj put polazi od razmišljanja i analize o tomu koje bi gradivo *trebalo postojati* a da bi dokumentiralo tekuće aktivnosti kojima se određeni zadatci izvršavaju (sukladno, dakle, prethodnoj analizi zadataka), a ne od spoznaje koje gradivo *postoji*. Najkraće rečeno, temelj ovoga postupka jest utvrđivanje onoga što arhivistička profesija želi dokumentirati. B. R. taj postupak naziva **strategijom dokumentacije**, a za sada se rabi u manjoj mjeri.

Valja naglasiti da će s vremenom svakako dolaziti do revizija kategorizacije, budući da neprestano, negdje brže, a negdje sporije, dolazi do promjena subjekata – nositelja društvenih funkcija, odnosno, dolaziti će do razvoja nekih drugih, do sada nepoznatih ili, u najmanju ruku, transformiranih funkcija.

Istaći treba i da ono što smo do sada imali običaj zvati funkcionalnim vrednovanjem, misleći na analizu i vrednovanje funkcija unutar poslovanja svakoga pojedinog stvaratelja, nećemo zaobići, već ćemo nakon izvršenoga vrednovanja stvaratelja pomaknuti jedan korak dalje. Zapravo, i ovaj je postupak odrađen već unaprijed, stvaranjem općega, odnosno kod svakoga stvaratelja posebnoga popisa gradiva s rokovima čuvanja, ali ćemo ga primijeniti nakon makrovrednovanja.

Nadalje, sadašnjim postupkom kategorizacije dotičemo još jedan od ciljeva novih propisa. Naime, Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja, kao i prethodno Uputstvo,⁸ predviđa objavu prve i druge kategorije u službenim glasilima,⁹ ali propisuje i nešto novo, a to je izdavanje rješenja o svrstavanju nekoga stvaratelja u određenu kategoriju. Cilj je dakle naglašavanje obveze (jer je ona stvorena već i osnovnim Zakonom) te općenito senzibiliziranje stvaratelja spram gradiva koje nastaje njegovim radom, jer je na žalost, u priličnoj mjeri nestao osjećaj za opće i kulturno dobro i pripadnost kulturnoj baštini, i nerijetko ga treba potaknuti zakonskom praksom.

Što se tiče primjedbi o djelotvornosti i praktičnosti, s obzirom na to da više ne postoje mnogi stvaratelji čije se gradivo još uvijek nalazi na terenu, pa se postavlja pitanje njihove stvarne i pravne identifikacije te pitanje sljedništva, taj bi problem (koji će i dalje ostati, no nadamo se u znato manjoj mjeri) trebao uvelike riješiti ARHIS. Dakle, program u kojemu će se voditi evidencije vanjske službe nekoga ahiva,¹⁰ i to sukladno normiranom zapisu za pravne i fizičke osobe, kojega predlaže Međunarodno arhivsko vijeće (ISAAR/CPF), a koji će olakšavati kako problematiku predništva, tako i pripajanja, razdvajanja i ukidanja stvaratelja. Glede unosa podataka, nužno je na nacionalnoj razini, dakle s primjenom u svim arhivima, prihvatiti jedno dogovoreno pravilo upisa, za koje procijenimo da najbolje odgovara našim potrebama, i tada ga dosljedno primjenjivati.

Smatram, nadalje, iako tema ovoga izlaganja nije operacionalizacija postupka kategorizacije, već naglašavanje njegove svrhe, da valja nešto reći i o potrebi ujednačene kategorizacije, barem u dijelu koji se odnosi na tijela državne uprave i pravosuđa u djelokrugu svih naših državnih arhiva. Naime, budući da je njihova stvarna ovlast zakonom propisana, utjecaj koji time imaju najmanje varira u značenju na nekome

⁸ Točka 17. Uputstva

⁹ Članak 6. stavak 4. Pravilnika

¹⁰ U Hrvatskoj se za te službe rabe još dva naziva: Odsjek za nadzor nad pismohranama i Odjel za zaštitu arhivskoga i registraturnoga gradiva izvan arhiva.

području. To, naravno, ne znači da različiti stvaratelji iste upravne razine možda neće biti u istoj kategoriji na područjima različitih arhiva, pogotovo stvaratelji gradske i lokalne samouprave, kojima je ipak dana određena mogućnost organizacijskih varijacija (ovisno ponajprije o njihovoj gospodarskoj snazi), a napose će kategorizacijskih razlika biti kod stvaratelja s područja gospodarstva, prosvjete, kulturnih ustanova, udruga i društava itd.

Način na koji bi se ta ujednačenost pratila može biti različit. Kao prijedlog: zadužiti pojedine arhive za kategorizaciju i njezino opisno obrazloženje za pojedine razine upravnih i pravosudnih tijela, a ukoliko bi došlo do odstupanja od većinskoga svrstavanja nekog stvaratelja, dotični bi arhiv dao dodatno obrazloženje.

Potrebним smatram napomenuti i problem kategorizacije fizičkih osoba kao stvaratelja privatnoga arhivskoga gradiva, odnosno nedostatka ikakve metodologije u tom smislu.

Na kraju se može zaključiti da je osnovna svrha kategorizacije stvaratelja gradiva pomoć pri definiranju akvizicijske strategije arhiva na području svoje nadležnosti, a ujedno i naglašavanje obveze stvaratelja spram arhivskoga gradiva.

Bitno je također pripomenuti da je cijeli postupak kategorizacije, odnosno funkcionalnoga vrednovanja koje mu prethodi, u skladu s danas dominantnom strujom u arhivistici, koja kaže da je svrha vrednovanja sačuvati onoliku količinu gradiva koja čuva optimalnu količinu informacija o tome što je bilo (o događajima, mjestima, osobama, pojavama), one, dakle, zapise koji najdublje i najpotpunije odražavaju sadašnjost.

Summary

AIM AND PURPOSE OF THE CATEGORISATION OF RECORDS CREATORS

The article presents a short history of categorisation in Croatian archivistics, indicating changes in methods and changes of categorisation's criteria. Three categorisations are analysed: that of Bernard Stulli, who introduced a categorisation of archives in 1970, after that a categorisation of records preservers, prescribed by *Instructions on records appraisal* from 1987, and finally a categorisation of records creators, which flows from the *Ordinance on appraisal, and procedures of records retention and disposal*. A text analyses, in more detailed manner, reasons which led to the recent shift, suggesting, on the basis of these reasons, a new methodological approach which will facilitate a procedure of categorisation. A new approach is based on the method of functional appraisal as currently the most popular appraising method in archival community. This method leads to the definition of archival acquisition policy for everyone amongst the archives, what was basically one of the most important purposes of categorisation.

According to legal definitions and professional archival literature from the past ten years in most of the countries, a purpose of appraisal is recognized in retaining records of continuing value, and not in their retention for the purpose of historical research or other scholarly or cultural reasons as it was defined before. Even less appraisal

should mean insuring records for current needs or, as it was expected earlier, for particular political, ideological, religious, private or other interests.

A next purpose of categorisation is that of accentuating creators' obligation to preserve records of continuing value as archives, what should be reached by issuing official orders on categorisation, and by public announcement of them.

And finally, the article indicates problems which could emerge during the implementation of categorisation, trying to find solutions for them.

Key words: *records categorisation, categorisation of records preservers, categorisation of records creators, appraisal, functional appraisal, macroappraisal, acquisition policy*

Translated by Rajka Bućin